

Андреев, Антон. Някои дискуссионни въпроси, свързани с българската транскрипция на японски съществителни собствени имена. – Във: *Манас: Българска транскрипция на антропоними и топоними от азиатски и африкански езици*, Том 4, 1, 2018.

Някои дискуссионни въпроси, свързани с българската транскрипция на японски съществителни собствени имена

Антон Андреев

Резюме

Текстът разглежда въпроса за транскрибирането на японски съществителни собствени имена на български език. След преглед на основните особености на японската фонологична система и разминаванията ѝ с българската се обръща внимание на някои основни публикации, дискутирали разглежданата тема през годините. По-нататък текстът се занимава с някои основни проблеми при транскрибирането от японски на български, свързани с квантитета на гласни и съгласни, както и с предаването на специфичната финална фонема *N*. Изказани са съображения и по няколко други въпроса, включително и за предаването на японско ударение при изговаряне и факултативно изписване. Като цяло не се предлага едно единствено транскрипционно решение, а стремежът е да се очертаят възможностите и да се отсеят аргументите „за“ и „против“ всяко едно от тях.

Ключови думи: японски език, български език, транскрипция, съществителни собствени имена

1. За необходимостта от транскрибиране на японски съществителни собствени имена

Надали е необходимо да се доказва, че в началото на ХХІв. Япония е една от страните и културите с най-голямо влияние в света. То далеч не е само икономическо – страната остава третата по размер икономика в света, като през 2017 отстъпва само на САЩ и Китай, и продължава да води пред Германия и Великобритания (МВФ 2018) – а влиянието ѝ се разпростира в области като култура (литература, музика, визуални изкуства), наука, спорт, международна политика и др. Тази значимост на страната предполага, че в българската журналистическа практика, преводи и документи неизбежно ще се появяват японски съществителни собствени имена – топоними, антропоними, названия на организации и др. Същевременно немалък брой японски съществителни нарицателни имена вече са станали част от българския речник (Подробно вж. Андреев 2016).

В тази статия ще разгледам проблемите, свързани с транскрибирането на японски съществителни собствени имена, съществуващите възможности и някои аргументи в полза на една или друга алтернатива, без да предлагам окончателна система за транскрипция, оставяйки този въпрос за по-нататъшна дискусия с участие на колкото се може повече от специалистите по японски език и култура у нас.

2. Бележка за японската писменост

Преди да премина към дискусия по същество, ще очертая някои особености на японската писменост, които обясняват защо транскрибирането е единствената възможност, а транслитерирането не представлява негова алтернатива. (Тук няма да засягам дилемата „Транскрипция или транслитерация?“ като такава.)

Японската писменост представлява уникален конгломерат от две сричкови азбуки, използвани за запис на различни в лексикално и морфологично отношение езикови елементи, китайски йероглифи, използвани по начин, съществено различен от онзи в породилия ги езиков контекст, и като привнесени относително неотдавна елементи – арабски цифри и препинателни знаци. Макар и всяка дума в езика да може да бъде записана със сричкова азбука, стандартният запис на повечето съществителни собствени е с китайски йероглифи, при чието използване няма абсолютно съответствие между определен знак и дадена фонологична последователност, а това по същество изключва всяка форма на транслитерация като начин за предаване на тези имена на български, освен ако като изходен материал се използва транскрипцията им със сричкова азбука.

3. Съпоставително представяне на японските фонемни

Тук съвсем накратко ще бъде представен фонемният инвентар на съвременния стандартен японски език. (За подробна дискусия вж. Андреев 2012 и Андреев 2014).

3.1. Гласни

Японският език разполага с 5 основни гласни, които на свой ред могат да бъдат разделени на кратки и дълги. Реализациите им са относително близки до тези на съответните български гласни (въпреки доста по-слабата лабиализация на японското съответствие на българската у), така че транскрипционният проблем е свързан най-вече с предаването (или неподаването) на фонологичния квантитет и с начина, по който може да стане това.

Табл. 1 Гласни в съвременния стандартен японски език (по Андреев 2014)

Кратки гласни фонемни	Дълги гласни фонемни
<i>a</i>	<i>ā</i>
<i>i</i>	<i>ī</i>
<i>u</i>	<i>ū</i>
<i>e</i>	<i>ē</i>
<i>o</i>	<i>ō</i>

3.2. Съгласни

Японската консонантна система е представена на табл. 2.

Табл. 2. Съгласни в съвременния стандартен японски език (по Андреев 2014)

Начин на артикулация	Място на артикулация						
	Звучност	Билабиални	Алвеоларни	Палатални и алвеопалатални	Веларни	Увуларни	Глотални
Преградни	Беззвучни	p	t		k		
	Звучни	b	d		g		
Преградно-проходни	Беззвучни		c	č			
	Звучни		z	j			
Проходни	Беззвучни	f	s	š			h
	Звучни						
Назални		m	n			N	
Ликвидни			r				
Апроксиманти		w		y			

От тези съгласни фонеме всички са инициални с изключение на *N*, която затваря сричката.

Преградните беззвучни съгласни (а при заемките от европейски езици и не само те) могат да притежават квантитет, който, както и при гласните, е предизвикателство пред българската транскрипция, наред с големия брой позиционни алофони на финалната фонема *N*.

Като изключим тези особености, разминаванията между консонантните системи на японския и българския език не са твърде големи и предаването на една или друга фонема с определена българска графема (или последователност от графемите) в повечето случаи се налага от само себе си. Така например естественият избор за предаване на японската фонема *re* българската графема „р“, въпреки че реализацията на първата най-често е едноударен звук [r], а на втората – вибрант[r].

4. Кратък преглед на полемиката по въпроса за българската транскрипция на японски имена

Тук ще се спра, без да претендирам за изчерпателност, на някои основни текстове по въпроса от 70-те години на ХХ в. до днес.

4.1. Вългенов 1974

Статията представлява глава от книга, чийто стремеж е да се въведат единни принципи за произнасяне и транскрибиране на имена от голям брой важни за българската речева практика чужди езици. Обхватът му е впечатляващ и в него се засягат почти всички въпроси на транскрипцията на японски имена, като е приложен

и списък на най-често използваните според автора от тях с отбелязано ударение (което всъщност надхвърля проблемите на транскрипцията като такава).

Въгленов разглежда внимателно вече установените конвенции в руската кирилска транскрипция на японски имена, като отхвърля някои от тях в полза на други решения, легитимирайки различния път, по който вече е поела българската: „В руски първоначално японското меко *тсе* е предавало с *ц*, особено в *ци* (често пъти и сега) или *чи*. Затова като пренасяме транскрипцията от руски, често пъти името на японски вестник се предава ту *майници*, ти *майнич*, а в руско-японски речници е *майнити* (*майничив* буквален превод значи „всеки ден“). Ще бъдем най-близко до произношението му в японски, ако навред го предаваме с *ч*...“ (Въгленов 1974: 414 – 415).

4.2. Иванов, Попова 1988

Статията е посветена изцяло на транскрипцията на японски имена и обхваща всички аспекти и спорни въпроси в рамките на тази тема. Тя отчита приноса на Въгленов (1974), внасяйки корекции в някои неprecизни негови твърдения (напр. че сричките в японския език са 51 или че междуморфемното консонантно озвучаване е универсално явление).

Текстът се отличава с високосистематизиран, лингвистичен подход, който отчита особеностите на японската фонология и фонетика, но едновременно с това притежава гъвкавост и прагматичност, които са видни например в частта „Някои спорни въпроси“ – там, въпреки че по принцип се обявяват за промяна на последователността „фамилия – име“ в полза на приетата у нас „име-фамилия“, авторите приемат, че това е по-добре да не се прави за древни имена, в които фамилията е следвана от атрибутивен маркер.

4.3. Стефанов, Кандиларов 2012 и др.

Споменавам тази публикация като пример, в който авторът или авторите обясняват каква система на транскрипция са възприели за нуждите на конкретното издание, при което дават аргументи в полза на едно или друго решение на даден дискуссионен въпрос. Такива текстове са интересни и като доказателство за факта, че почти четири десетилетия след Въгленов пълен консенсус все още не съществува и оправдаването на един или друг транскрипционен подход изглежда необходимо. Това надали щеше да бъде така, ако ставаше дума за латинска транскрипция, където би било достатъчно авторът да уточни, че използва, например, осъвременената версия на системата *Хебоншики*, както е възприета за нуждите на Библиотеката на Конгреса на САЩ (в този текст използвам именно тази система).

5. Основни проблеми, свързани със структурни разминавания във фонологичната система

Тук ще се спра накратко на някои проблеми, стоящи пред транскрибирането на японски съществителни собствени имена на български, които произлизат пряко от

разминавания във фонологичните системи на двата езика.

5.1. Квантитет при гласните

Японските гласни, за разлика от българските, притежават фонологичен квантитет (дължина). Макар това да е неоспорим за фонолозите факт (вж. напр. Сайто 1997), броят на минималните двойки, чиито членове се различават по този признак е незначителен. Един пример могат да бъдат например фамилията *Опо* (小野) и *Опо* (大野) – в първата гласната *oe* лишена от квантитет, а във втория го притежава. В някои от тези случаи квантитетът не е единственият смислоразличителен признак, а към него се добавя и ударението, но то, както ще стане дума по-нататък, не представлява елемент на българския правопис и като такава няма отношение към транскрибирането.

В досегашната масова практика квантитетът не се отразява при българската транскрипция на японски имена. Това според мен е оправдано от гледна точка на неговата минимална дистриктивна роля в тази група японски съществителни, а и заради отсъствието му в българския език. (Това съвпада и с мнението на Иванов, Попова 1988, които заявяват, че подобно отбелязване няма да подобри произношението на онези читатели, които не са изучавали езици с дълги гласни.)

Ако все пак желаем да го отразим със средствата на българската кирилица, най-естествено би било удвояването на съответната графема – срв. *Онои Ооно*, но това неизбежно би увеличило броя на реално произнасяните от българския читател срички с една: *О-о-но*. Крайно и едва ли уместно решение би било използването на нетипична за българската графична практика диакритика като например възприетия в романизацията *Хебоншики* знак „макрон“: срв. *Онои Оно*.

5.2. Квантитет при съгласните

Наличието на фонологичен квантитет при съгласните в японския също надали може да бъде оспорено, както и фактът, че той обикновено, но невинаги, се проявява на морфемната граница. При думите, принадлежащи към извънредно богатия ономатопоетичен лексикален пласт, например, морфологичният принцип не е в сила.

При съществителните собствени имена смислоразличителната сила на квантитета при съгласните е още по-малка от онази при гласните. Намирането на минимални двойки е наистина нелека задача, макар че теоретично съществува вероятността техният брой да расте, доколкото личните имена, за разлика от фамилията и топонимите, представляват отворено множество и постоянно се създават нови.

Отбелязването на квантитета при съгласните, макар и не особено оправдано от гледна точка на тяхната дистриктивна роля, е по-консистентно с българската фонология, с оглед на факта, че в българския е възможно струпването на еднакви съгласни, обикновено на морфемната граница (*оттогава, разсейвам*) и, макар и по-рядко, без такава да е налична – обикновено в антропоними (*Анна, Алла, Асса*), за които може да се спори доколко реалното произнасяне отразява изписването.

Като цяло броят на японските съществителни собствени, в които присъства съгласна с квантитет, не е толкова голям, но сред важните примери са най-северният остров Hokkaidō главният му град Sapporo – домакин на зимни олимпийски игри през 1972 г. Кратък преглед на изписването на тази два топонима в Интернет показва, че квантитетът понякога се предава (*Хоккайдо, Саппоро*), а понякога – не (*Хокайдо, Сапоро*).

5.3. Фонемата *N* (ン)

Японската фонема *N*, която затваря сричката и обикновено се описва като конституираща отделна мора, има свойството да се реализира чрез различни алофони в зависимост от наличието и вида на последващата фонема. Повечето от тях ([n], [N], [ŋ]), може да бъдат предадени на български с *n*, а за [m] (реализацията пред билабиални съгласни) естественият избор е *m*. Проблемно донякъде е предаването ѝ между две гласни, когато тя се реализира чрез назализирана гласна от вида на предшестващата я. Макар и изключително рядко при съществителните собствени са възможни минимални двойки, при които между две гласни в единия член се среща фонемата *n*, а в другия – *N*. Такъв пример е например двойката *Hanyū* (羽生) (топоним) и *Han'yū/HaNyū* (帆佑) (антропоним). Доколкото разликата тъй или иначе не може да бъде схваната от носител на българския език, тя надали си струва да бъде отбелязвана по какъвто и да било начин – достатъчно е и двете имена да бъдат предадени като *Ханю*. Ако това все пак трябва да бъде сторено, обаче, въпросът става нелек, защото по очевидни причини (запазването на тези графемни за други цели) не е възможна нито употребата на апостроф както в някои латински транскрипции, нито на *ъ*, както в руската.

5.4. Ударение

Доколкото в българския правопис ударението по правило не се бележи (с изключение на редките акцентни минимални двойки, като и в този случай маркирането му е факултативно), може би въпросът не се нуждае от разискване в този текст. Но от друга страна, при въвеждането на съществителни собствени (включително рядко използвани български антропоними и особено топоними) – нерядко по преценка на автора или редактора, то се отбелязва с цел избягване на неправилно произнасяне. Затова и той може да се разглежда като свързан с въпроса за транскрипцията на чужди съществителни собствени имена. Така подхожда към него още Вългенов (1974: 392)..

Японският език, също като българския, притежава фонологично ударение или с други думи всяка лексема и словоформа има системно предписано ударение, което понякога играе смислоразличителна роля. Същевременно акцентните системи на двата езика се различават както на фонологично, така и на фонетично ниво. На фонологично в японския съществуват немалък брой многосрични лексеми без ударена сричка – с т.нар. „нулево ударение“. Съществена част от тях не са проклитики или енклитики, а пълнозначни думи. На фонетично ниво ударението в

японския се маркира единствено и само от мелодичния контур, при който обикновено се наблюдава видим пад в рамките на ударената сричка или веднага след нея. Дължината на сричката е запазена за маркер на квантитета и няма нищо общо с ударението.

От това кратко описание вече е ясно, че на практика е невъзможно „правилно“ предаване на японското ударение. От една страна в българския език не могат да съществуват многосрични съществителни собствени без ударена сричка, а от друга – японското ударение, тъй или иначе, се реализира на фонетично ниво по начин, който го отличава от българското. Разбира се възможно е, когато ударена сричка е налице, тя да се произнася като такава на български. Но за някои от често използваните съществителни собствени вече се е наложило ударение, което е различно от оригиналното. Например в топонима *Нагасаки*, който на български обикновено се произнася с ударение на третата, оригиналното ударение е върху втората сричка.

Доколкото поставянето на ударение при произнасянето на японски съществителни собствени имена винаги ще бъде свързано с някакъв компромис, надали представлява проблем при онези, които са се наложили, да се използва установеното вече ударение, а за недобре познатите да се прилага някакъв разбираем и удобен модел за присвояване на ударение – например върху предпоследната сричка, какъвто е случаят с повечето от наложилите се досега.

6. Някои често дискутирани въпроси

Тук ще се опитам да разгледам накратко някои въпроси, които по един или друг повод съм обсъждал с колеги, занимаващи се проблемите на Япония, и които не бяха обсъдени дотук, без да претендирам за систематичност и изчерпателност.

6.1. „Шьо“, „шю“, „ся“?

Немалко колеги споделят виждането, че японският еквивалент на българската съгласна *ш* звучи някак по-различно, „по-меко“ от него и това трябва да бъде отразено в транскрипцията чрез използване на *ъ*, *ю*, *я* след графемата *ш* (вж. напр. Стефанов, Кандиларов 2012). Това твърдение има своето фонетично основание, доколкото дефолтната реализация на японската съгласна *ш* обикновено се описва като алвеопалатален звук [ʃ] (вж. напр. Сайто 1997), а на българския му еквивалент – като посталвеоларен [ʃ] (вж. напр. Жобов 2004: 31). Но артикулаторната разлика между тези два звука надали може да се нарече особено голяма, а Сайто дори споменава [ʃ] сред факултативните алофони на японската фонема. При това положение, а и вземайки предвид и известен конфликт с българските правописни конвенции, които изтъква още Андрейчин (1974: 7), следването на установената в момента практика (*Кюшувм. Кюшю*) изглежда по-рационалният вариант.

6.2. „Токьо“?, „Кьо̀то“?

Понякога се поставя въпросът за ревизия в изписването на някои японски съществителни собствени, които вече са се установили в бълг. ез., но е възможен по-

прецизен запис. Типичен случай е изписването на имената на настоящата и старата столица на страната – *Токиои Киото*. Предлаганата алтернатива е *Токъои Къото*. Такова изписване, разбира се, би доближило произнасянето им до това в езика източник. Но ревизирането на изписването (а и произнасянето) на често използвани топоними има сериозна цена и надали ще се приеме положително от носителите на българския език – косвено доказателство за това е, че никой не обсъжда сериозно ревизия на топоними като *Лондон, Париж, Римили Вашингтон* (а дори и *Пекин*, въпреки че такава ревизия е факт в англоезичната писмена практика).

6.3. „Дзен“ или „зен“?

Като цяло в българската писмена практика се е наложило предаването на японската фонема *z* чрез диграфа *дз*, макар и, най-вече в Интернет, да се среща вариант със *з*, вероятно под влияние на латинската транскрипция. Наистина първото решение е по-уместно, предвид че реализацията на фонемата в отчетлива реч и особено в началото на думата е [dz], а [z] е по-характерна за небрежната реч и средата на думата. То осигурява и консистентност с предаването на фонемата *j* чрез *дж*.

6.4. „Осака“ или „Òсака“?

Както вече стана дума в 5.4., между японското и българското ударение има разминаване както на фонологично, така и на фонетично равнище. В езика източник думата *Осаканяма* ударена сричка (или иначе казано, притежава нулево ударение). В този смисъл поставянето на ударението в българската реч на която и да е от сричките ѝ е еднакво „погрешно“ от чисто акцентна гледна точка. Но доколкото първата сричка притежава квантитет, тя, бидейки вследствие на това по-дълга от останалите, логично звучи като ударена за несвикналото българско ухо. В 6.2. вече изказах някои резерви относно ревизията на изписването, а и произнасянето, на вече установили се съществителни собствени. Но това не пречи при въвеждане на непознати такива ударението, ако това е крайно необходимо, да се отбелязва върху сричката с квантитет – стига тя да е само една. Така топонимът *Minō* (предградие на Осака), може при нужда да се изпише като *Минó*.

6.5. „Рюносукэ“ или „Рюноске“?

Тук дилемата е свързана с т.нар. „обеззвучаване“, което се случва с тесните японски гласни, когато са разположени между беззвучни съгласни. Нужно е веднага да се направи уточнението, че то е характерно само за източните диалекти (които включват и стандартния език) и че е по-скоро факултативно явление, което не настъпва винаги и което зависи и от вида на беззвучните съгласни, речевия темп и други фактори. С оглед на всичко това отразяването му при транскрибиране на български може би не е особено уместно, включително и защото подобен подход би създал у неподготвения читател погрешната представа за съществуване на консонантни струпвания в японския език.

6.6. „Акутагава Рюносукэ“ или „Рюносукэ Акутагава“?

От дълбока древност редът на японските антропоними е бил „фамилия – име“. Това разминаване със съвременната българска практика, обаче, би могло да доведе до недоразумения при евентуалното им предаване в оригиналната последователност в български текст, стига да не е направена изрична уговорка за това. Тази позиция защитават и Иванов, Попова (1988), като правят изключение за древните имена с атрибутивен маркер след фамилията (*Фудживара-но Мичидзане, Ки-но Цураюки*) – една позиция, срещу която не може да се възрази, още повече че вероятността подобни имена да се срещнат извън специализираната литература, е незначителна.

7. Една или две транскрипции?

В заключение искам да се спра на въпроса за евентуалните варианти на транскрипцията на японски съществителни собствени имена. Както вече бе отбелязано, между фонологичните системи на японския и българския език съществуват някои разминавания, които може да бъдат, или да не бъдат, отбелязани в транскрипцията. Става въпрос най-вече за квантитета и разликата между фонемите *ниV*.

Макар че дискусиата по всички тези въпроси тепърва ще се разгръща, тук искам да подчертая, че по всяка вероятност са нужни два варианта на транскрипцията – един за употреба в средствата за масова информация и за всички текстове, предназначени за широка аудитория, а друг – за специализираните издания. Първият вариант във всички случаи би трябвало да се съобрази с правилата за предаване на чужди собствени имена, дефинирани в Попова 2012, както и с Наредба № 6 за транскрипция на чуждите имена в българския език.

Цитирана литература

- Андреев 2012: Андреев, Антон. Японски фонемни и техните реализации. – В: *Годишник на СУ, ФКНФ*, 2012, № 105, с. 307.
- Андреев 2014: Андреев, Антон. *Увод във фонетиката и фонологията на съвременния японски език*. София, 2014.
- Андреев 2016: Андреев, Антон. За японските заемки в български език. – В: *Съпоставително езикознание*, 2016, № 1, с. 47.
- Андрейчин 1974: Андрейчин, Любомир. Основни положения при изговора и транскрипцията на чужди собствени имена в българския език. – В: *Изговор и транскрипция на чужди имена в българския език*. София, 1974.
- Въгленов 1974: Въгленов, Михаил. Японски имена. – В: *Изговор и транскрипция на чужди имена в българския език*. София, 1974.
- Попова 2012: Попова, Мария. *Официален правописен речник на българския език*. София, 2012.
- Жобов 2004: Жобов, Владимир. *Звуковете в българския език*. София, 2004.
- Иванов, Попова 1988: Иванов, Б., С. Попова. За транскрипцията на японските имена на български език. – В: *Съпоставително езикознание*, № 2, 1988.
- МВФ 2018: *WorldEconomicOutlookDatabase*, 2018. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2018/01/weodata/>

Наредба № 6: *Наредба № 6 за транскрипция на чуждите имена в българския език.* – В: *Държавен вестник*, бр. 60, 1995.

Сайто 1997: Сайто, Йошио (齋藤純男). 『日本語音声学入門【改訂版】』東京. 1997

Стефанов, Кандиларов 2012: Стефанов, Н., Е. Кандиларов. *Япония : икономика, технологии, иновации и управление.* София, 2012.

За автора

Доцент по японски език в катедра „Японистика” на СУ „Св. Климент Охридски”. Занимава се с въпроси на фонетиката, фонологията и приложното езикознание.

e-mail: astoichev@uni-sofia.bg

Последни публикации

Андреев 2014: Андреев, Антон. *Увод във фонетиката и фонологията на съвременния японски език.* София, 2014.

Андреев 2016: Андреев, Антон. За японските заемки в български език. – В: *Съпоставително езикознание*, 2016, № 1, с. 47.